

вали їх. Так, наприклад, із загальної кількості членів «Союза русского народа», який нараховував близько 400 тис. чоловік, майже половина зосереджувалась в Україні¹¹.

Російський націоналістичний рух в основному рекрутував своїх членів із різноманітних верств населення з різним майновим і соціальним походженням. Тому його соціальна програма повинна була слугувати запитам й інтересам усіх учасників руху. У свою чергу, широкий соціальний спектр останніх з найрізноманітнішими політичними та ідеологічними поглядами не дозволив правим силам створити монолітну організацію.

Таким чином, російський націоналістичний рух в Україні мав ряд особливостей у порівнянні з його аналогами на інших територіях Російської імперії. По-перше, в ході боротьби за маси російський націоналістичний рух вступив у конфлікт спочатку з польським, а потім і з українським національним рухом. По-друге, провідна роль у становленні російського проекту в Україні належала регіональній бюрократії, яка підтримувала проурядові політичні сили та боролася проти загальноросійської опозиції й національних проектів недержавних націй. По-третє, за відсутності національних консервативних організацій українська буржуазія та дворянство масово вступали до російських націоналістичних організацій, що вплинуло на практичну реалізацію програми російського націоналізму на українських землях.

Вважаємо, що подальші дослідження мають бути спрямовані на докладне вивчення специфіки російського націоналізму на українських землях, пошуку його витоків та причин поширення.

¹ Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. – 2-ге видання. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 44.

² Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – С. 158.

³ Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2007. – С. 53-54.

⁴ Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении... – С. 161.

⁵ Аксаков И. Об изменении границ Западного края / Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. – Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос. 1860-1886. – СПб., 1900. – С. 265-266.

⁶ Вендланд А.В. Україна транснаціональна: транс національність, трансфер культури, перехресна історія / Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Капеллер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 70.

⁷ Кожин В.В. Правда о погромах: [Електронний ресурс]. – www.pereplet.ru. – Режим доступу: // http://www.pereplet.ru/text/kogin4.html

⁸ Сборник клуба русских националистов. – Вып. 4-5. – К.: Типография Кушнерева, 1913. – С. 384.

⁹ Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Ч.3. – К., 1999. – С. 160.

¹⁰ Острецов М. В. Черная сотня и красная сотня (Правда о Союзе Русского Народа). – М., 1991. – С. 8.

¹¹ Омелянчук И. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904-1914 гг.). – К.: НИУРО, 2000. – С. 17.

Ольга ОБЕРШТ
(Черновцы)

РУССКОЕ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В УКРАИНЕ В НАЧАЛЕ XX в.: ИДЕОЛОГИЯ И ПРАКТИКА

В статье рассматриваются особенности русско-го националистического движения на территории украинских земель в начале XX в. Значительное внимание уделяется выяснению причин распространения русского национализма в Украине и его практической реализации. Рассмотрены другие национальные проекты, которые вступили в противоречие с российским националистическим движением на украинских землях.

Ключевые слова: русский национализм, «польский проект», «украинский проект», «еврейский вопрос», образ национальной территории, российские националистические организации.

Olga OBERSHT
(Chernivtsi)

RUSSIAN NATIONALIST MOVEMENT IN UKRAINE: IDEOLOGY AND PRACTICE

The body of the article goes on to discuss the problem of Russian nationalist movement characteristics on the Ukrainian territory in the early twentieth century. Of particular interest is the Russian nationalism consequences interpretation in Ukraine and its practical implementation. Other contradicting projects towards the Russian nationalist movement competing in the Ukrainian lands are under study.

Keywords: Russian nationalism «Polish project», «Ukrainian project», «Jewish problem», the image of the national territory, the Russian nationalist organizations.

УДК 94(477)«1919/1938»

Ігор МАКСИМЕЦЬ
(Чернівці)

ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО В 1919-1938 рр.(еміграційний період)

У статті висвітлюється наукова, освітня та громадська діяльність академіка Степана Смаль-Стоцького з 1919 по 1938 роки. Його внесок у діяльність Українського вільного університету у Празі та товариства «Музей визвольної боротьби України»; робота над проблемою української мови та дослідження творчості Т.Шевченка.

Ключові слова: Смаль-Стоцький, Український Вільний Університет, еміграція, українська мова, Т. Шевченко, товариство «Музей визвольної боротьби України».

Постать С. Смаль-Стоцького вже неодноразово була об'єктом вивчення. Зокрема, можна згадати монографію В. М. Даниленка і О. В. Добржанського «Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність: 1859–1938»¹, опубліковану в 1996 р., та дисертаційне дослідження О. Горбатюка «Степан Смаль-Стоцький як літературознавець: постаті та явища нової української літератури»². В першій праці, крім основного тексту, подається бібліографія наукових та політико-публіцистичних праць вченого, хронологічний покажчик дат життя і діяльності, іменний покажчик. Автори намагались проаналізувати весь життєвий шлях визначного українця і це завдання їм значною мірою вдалося реалізувати. В другій – аналізується літературознавча праця С. Смаль-Стоцького. Дослідженням життя та діяльності академіка займався також проф. Ботушанський В.М.³, де подається інформація про окремі аспекти життя вченого. Про С. Смаль-Стоцького опубліковано немало біографічних нарисів чи праць, присвячених його науковій чи громадській активності, зокрема робота Л. Луціва⁴. Значну частину становлять статті, написані сучасниками та учнями, що робить їх особливо цінними для пошуковця. З нагоди 150-річчя від дня народження в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича було проведено міжнародну наукову конференцію, за результатами якої опубліковано збірник тез доповідей⁵.

Водночас на сьогодні відсутнє спеціальне комплексне дослідження, присвячене життю і діяльності С. Смаль-Стоцького в еміграції (протягом 1919–1938 рр.). Наявні виклади не є повними, глибокими, всебічними і системними. Між тим, С. Смаль-Стоцький, опинившись у вимушеній еміграції, не припинив активної громадської, політичної, педагогічної, наукової діяльності, хоча вона й відбувалась у складних історичних умовах.

Еміграційний період у житті Степана Смаль-Стоцького почався у 1919 р., коли він був призначений послом ЗУНР у Чехословаччині. Для висвітлення особливостей дипломатичної діяльності С. Смаль-Стоцького як представника ЗУНР у Празі було проаналізовано листування між С. Витвицьким, міністром закордонних справ ЗУНР, і С. Смаль-Стоцьким, який виконував обов'язки тимчасового голови місії ЗУНР у Чехо-Словаччині (у 1920–1921 рр.),⁶ оскільки інші джерела, які б проливали світло на цей період діяльності С. Смаль-Стоцького, відсутні.

24 серпня 1920 р. уповноважений ЗУНР для справ закордонних С. Витвицький звернувся з дорученням до професора С. Смаль-Стоцького, в.о. представника ЗУНР в Празі: «З огляду на те, що правительством Чеське не погоджується на установлення офіційного посольства ЗУНР в Празі, Вам буде доручено провізоричне заступництво інтересів ЗУНР перед Чеським правительством»⁷.

Однак робота предствництва ЗУНР ефективною не була, оскільки Чехословацька республіка не визнавала уряду ЗУНР, а сам С. Смаль-Стоцький тісно співпрацював із представниками наддніпрянської еміграції, що викликало незадоволення представників ЗУНР у Відні, і його на початку вересня 1921 р. відсторонено від роботи, натомість призначено Є. Левицького. З цього приводу у листі до президента ЗУНР С. Смаль-Стоцький писав: «На Ваш надзвичайно дивний спосіб іменования мене без запитання Вашим уповноваженим уряду для справ освіти Галицької Республіки wraz з рівночасним ще дивнішим звільненням від виконування обов'язків представника в Празі повідомляю Вас, що я Вашого іменования зрікаюся, а звільнення приймаю»⁸.

На нього покладалася місія налагодження відносин між місцевою владою і численною українською громадою, що опинилася тут в еміграції. Професор став співорганізатором Українського клубу, що мав на меті підтримання товариського життя серед українців. Під його керівництвом клуб організував курси чеської мови для українців та української мови для чехів, влаштував публічні лекції, літературно-мистецькі вечори, заснував добродійне жіноче товариство⁹. Крім того, С. Смаль-Стоцький був завідувачем кафедри українознавства у Вишній торгівельній школі Праги та головував у Союзі українських журналістів і письменників.

У Відні існувало Товариство українських журналістів та письменників. Саме воно подало ініціативу організувати такі курси. Член товариства, колишній декан Львівського університету, відомий лінгвіст професор Олександр Колесса перший подав думку про заснування Українського університету. Цю ідею було схвалено 17 січня 1921 р. в приміщенні «Союзу архітекторів», це дата і місце зародження УВУ¹⁰.

Була організована Рада, до якої вступили професори: Олександр Колесса, Станіслав Дністрянський, Іван Галицький, Володимир Старосольський і два представники від Товариства журналістів та письменників: це були Олександр Олесь та Володимир Кушнір. Почалася підготовча організаційна робота. Університет з самого початку поділявся на два факультети: філософський та правничий. Професорами були: на філософському факультеті – Дмитро Антонович, відомий знавець українського мистецтва, Іван Горбачевський – хімік світового рівня, Дмитро Дорошенко, відомий український історик і політичний діяч, Олександр Колесса – український літературознавець, мовознавець, громадсько-політичний діяч, Степан Рудницький, відомий український географ, Степан Смаль-Стоцький – філолог, один з перших академіків Української академії наук у Києві. На правничому факультеті були: Станіслав Дністрянський, відомий знавець міжнародного права, депутат австрійського парламенту; Ростислав Лашенко – іс-

торик українського права, Михайло Лозинський – український публіцист, театральний критик, політичний діяч, Олександр Одарченко – економіст, професор Варшавського університету – Володимир Старосольський, теоретик права, Сергій Шелухін – дослідник українського права, Федір Щербина – статистик, член-кореспондент Російської академії наук¹¹.

Проте, незважаючи на видатний склад професорів та достатнє число студентів, Український університет у Відні не міг розгортатися. Йому не вистачало матеріальної бази. Причин було багато. Перш за все Відень втрачав своє значення як головний осередок української еміграції. У зв'язку з цим українські громадські установи, які взяли на себе матеріальне забезпечення університету, не могли виконати цих зобов'язань, бо самі занепадали, або ліквідувалися. Студентства було замало, і само воно було злиденне, щоб підтримувати університет. Тому виникла потреба шукати інші, більш сприятливі умови, куди можна було б перенести університет. Доля університету склалася цілком випадково¹².

Улітку 1921 р. проф. В. Старосольський поїхав до Праги на з'їзд соціалістичної партії. В Празі він зустрів інженера Нечаса, соціал-демократа, референта українських справ у канцелярії президента Масарика. В розмовах зупинилися вони на долі українського університету, і Старосольський розказав про важке становище університету у Відні. На це інженер Нечас запропонував перенести університет до Праги і сам був ініціатором цього. Протягом одного дня справа була залагоджена. Смаль-Стоцький розповідав про це так. Незважаючи на матеріальні труднощі існування УВУ у Відні, Рада університету стала шукати іншого місця для його осідку і зупинилася на Празі, на ініціативу ректора О. Колесси 11 лютого 1921 р. обираючи Прагу, як місто осідку університету, брали до уваги, що там перебувало багато української студентської молоді, понад 5000 людей. З доручення Ради на початку травня 1921 року ректор О. Колесса та проректор С. Дністрянський поїхали до Праги. Вони зустріли тепле прийняття з боку прем'єр-міністра, міністра закордонних справ та міністра освіти. Ректор О. Колесса був прийнятий президентом Т. Г. Масариком¹³. Всі вони охоче погодилися прийняти Український вільний університет.

Улітку 1921 р. Український університет був перенесений до Праги. Двома декретами – міністра закордонних справ 16 вересня та міністра освіти 5 жовтня 1921 р. ухвалено було його право перебування на території Чехословаччини. Він отримав матеріальне забезпечення, субсидії для студентів, право викладати лекції в залах Карлового університету в Празі. Тоді він дістав і назву «Українського Вільного Університету», складено було «Статут», встановлено права студентів і встановлено правові та матеріальні положення, на основі яких він існував протягом подальших 24-х років.

У Празі С. Смаль-Стоцький дістав можливість продовжити свою професорсько-викладацьку та наукову діяльність. Він увійшов до складу вищого керівного органу університету – Академічного сенату. В 1922–1923 навчальному році був деканом, а в наступному – заступником декана філософського факультету.

Деякий час очолював також комісію з підготовки наукових збірників університету, Товариство допомоги для українських учених, котрі опинилися в скрутному матеріальному становищі, тощо. Повернення до викладацької діяльності стимулювало активізацію наукових досліджень академіка. Якось, виступаючи на одному поважному науковому форумі, С. Смаль-Стоцький зауважив, маючи на увазі передусім самого себе: «Доки ми самі там працювали, мусіли ми з konieczности займатись і іншими справами, не тільки наукою. Ми мусили бути діяльними і багато часу витратити в просвітних, культурних, економічних, а також і політичних організаціях і установах. Треба по ширості сказати, що від того терпіла наша наукова праця. Тут, на чужині, стали ми свідомими цієї нашої власної вини, тут можемо сконцентрувати вповні усі наші сили коло науки і аж тут ширіше можемо дбати і про те, щоб для значіння наукової праці, як могутнього чинника національного визволення, не тільки здобути серед українського народу повне зрозуміння, але і загальну пошану...»¹⁴

Окрім викладацької діяльності в Українському вільному університеті, Степан Смаль-Стоцький займався також науковою та громадською роботою. Особливу увагу приділяв академік проблемі української мови, а також творчості Т. Шевченка. С. Смаль-Стоцький досліджував походження й розвиток української мови та її становище серед інших слов'янських мов. Він заперечував теорію «староруської мови», а намагався довести, що українська мова розвивалася самостійним шляхом, і бере свій початок ще із праслов'янської мови. Ці питання стали ключовими в його працях: «Східні слов'яни»¹⁵, «Розвиток поглядів про сем'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення»¹⁶ та «Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети»¹⁷. Степаном Смаль-Стоцьким було видано ряд статей, присвячених проблематиці українського правопису: «Уваги до проекту українського правопису»¹⁸, «Уваги й замітки»¹⁹, «Правописна справа»²⁰, у яких вказані зауваження щодо тогочасного прийнятого «Українського правопису».

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. через масштабну економічну кризу відбулося значне скорочення державного бюджету Чехословаччини, також загострилася внутрішньополітична боротьба в країні, що призвело до перегрупування політичних сил у чехословацькому парламенті та до скорочення фінансування навчальних установ. В 1933 р. було ліквідовано Український високий педагогічний інститут, поширювались також чут-

ки і про закриття Українського вільного університету і Празі.

Дослідження творчості Т. Шевченка С. Смаль-Стоцький розпочав ще у доєміграційний період. Приділяв багато уваги творам національно-патріотичного та історичного змісту. Він намагався дослідити ідею державотворення і вказати причини української бездержавності, що мали як зовнішній, так і внутрішній характер і які так щиро і болісно розкриває у багатьох своїх творах Т. Шевченко. Як великого знавця творчості Кобзаря, вченого час-то запрошували виступати різні товариства й організації, яких була значна кількість в міжвоєнний період у Празі. Так, у березні 1924 р. на засіданні Українського історично-філологічного товариства було заслухано доповідь «Про метрику в творах Т. Шевченка»²¹. Громада українців з Кубані запрошувала С. Смаль-Стоцького «вшанувати своєю присутністю» і виголосити «виклад «Козаки в поезії Т. Г. Шевченка» в травні 1925 р.²², а в березні 1932 р. – запрошував до участі, а згодом – дякував за виступ²³ на академії пам'яті поета Український республікансько-демократичний клуб, бо «кожне слово Ваше просвітлює їх [слухачів] серця любов'ю до Батьківщини й до найкращого її сина – Тараса Шевченка»²⁴.

Дослідження шевченківської творчості велося у двох напрямках: інтерпретація окремих творів та дослідження ритміки поезій Т. Шевченка. Перший напрямок означився появою статей про Шевченкові «Думи», «Сон», «Великий льох», «Чигирин», «Варнак» та інші твори, при дослідницькій роботі над якими, за спогадами самого вченого, він користувався філологічною методою, ґрунтовно досліджуючи текст, розбирав значення слів, аналізував вислови та намагався зрозуміти, що саме поет хотів втілити в образах, описах, символах. Зіставляючи який-небудь твір Кобзаря з іншими, написаними на цю тему чи в цей же час, вчений прагнув глибоко вникнути в суть поезії, а водночас і виявити основи світогляду Т. Шевченка, філософсько-етичну спрямованість його творчості.

В опрацюванні надбання Т. Шевченка С. Смаль-Стоцький рухався по кількох основних напрямках, які намагався вивчати прискіпливо і ретельно, іноді неодноразово повертаючись до вже, здавалось би, цілком і повністю детально вивчених тем. Принциповим для вченого було довести глибоку релігійність і щиро віру Т. Шевченка, який, на думку, С. Смаль-Стоцького, ніколи не був безбожником: «У Шевченка бог є синонімом правди-істини і правди-справедливості... Шевченко радо уживає для викликання більшого вражіння слово бог замість слова правда, бо це слово в данім разі було б за слабе, щоб виразити найвищий ідеальний ступінь живої правди»²⁵. На підтвердження цього в творах поета дуже часто зустрічаються згадки про Бога: «Жива правда у Господа Бога», «Молітьесь Богові одному, молітьесь правді на землі», «Борітьесь – по-

борете, вам Бог помагає», «Будем жить, людей любить, Святого Господа хвалить», і, нарешті, «Все од Бога. Од Бога все». Шевченкова віра «йшла в парі із рівнем його свободи і свободою його народу. Всі герої у творах Шевченка були борцями за правду і волю своєї нації – і віруючими християнами... Віра без діла с мертва. Тільки чинна віра, діяльна була для Шевченка справжньою вірою. Шевченко служив до кінця свого життя і вмер на службі нації й Богові!» – погоджується з твердженнями С. Смаль-Стоцького сучасний дослідник В. Слюзар²⁶.

Самобутня праця С. Смаль-Стоцького «Т. Шевченко, інтерпретації» (видана у Варшаві у 1934 р. та перевидана в 1965 р. в Нью-Йорку / Парижі / Торонто, а в 2003 р. – в Черкасах) входить до тих шевченкознавчих розвідок, які не були заангажовані ідеологічним підходом. Вчений продемонстрував широту наукового кругозору, дискусійність мислення, точність образних характеристик героїв. Для свого літературознавчого дослідження С. Смаль-Стоцький обрав найважчі з точки зору проблемно-тематичного пояснення твори Т. Шевченка – «Великий льох», «Сон», «Посланіє», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Думи мої». Дослідник зосередив свою увагу на окремих творах, які люди «не читають, бо чекають на великі синтетичні праці»²⁷, але без детальних опрацювань окремих творів неможливо здобути цілісного уявлення про творчість Т. Шевченка. Марко Антонович вважав, що інтерпретації С. Смаль-Стоцького «дотепер неперевершені»²⁸. Незалежну Україну поет сприймав як аксіому. Це мала бути країна «із новим і праведним законом». Праця «Т. Шевченко. Інтерпретації» викликала особливу критику з боку радянських ідеологів. У ній автор підкреслював негативне ставлення поета до будь-якої злуки з Московщиною, вважаючи її за найбільше нещастя для України, за джерело її занепаду.

Значну увагу приділяв проф. С. Смаль-Стоцький і громадській діяльності. Так, в 1920 р. був організований VII Сокольський з'їзд у Празі, куди були запрошені і представники «Сокола» з України, однак через відсутність фінансових засобів, необхідних для переїзду, делегація зі Львова прибути не змогла. На прохання галичан Смаль-Стоцький створив представництво сокольського руху в Чехо-Словаччині та особисто взяв участь у з'їзді²⁹. З 1928 по 1929 рр. С. Смаль-Стоцький разом із іншими професорами Українського вільного університету щотижня читав публічні лекції для українців-емігрантів в Студентському домі³⁰, а також виступав з промовама на вечорах, присвячених пам'яті видатних українців. Одна із сучасниць проф. Смаль-Стоцького З. Мирна згадувала його доповідь на одному її шевченківських вечорів: «Доповідь його зробила колосальне враження як змістом реферату, так і умінням виразно читати. Не менше враження зробила і його імпозантна по-

стать, втілення великої сили і здоров'я і його шляхетного духу, який наче ореолом оточував його особу»³¹.

Однією з найголовніших справ останніх років життя Степана Смаль-Стоцького стало товариство «Музей аизвольної боротьби України» (МВБУ), головою якого він став у 1935 р. Музей було засновано у 1925 р. в Празі. В ньому планувалося створити чотири відділи в залежності від фондів, які б розміщувалися в ньому: дипломатичний, військовий, емігрантський і загальний, куди повинні б увійти матеріали, які не підходили під попередні рубрики³².

У 1932 р. товариство «Музей визвольної боротьби України» розпочало збір коштів на придбання приміщення для Українського дому. Степан Смаль-Стоцький активно підтримував цю ідею і пожертвував 1000 крон, оскільки ще в 1920 р. сам виступав ініціатором створення Українського дому,³³ однак через обставини, що тоді клялися, задум втілити в життя не вдалося.

8 квітня 1935 р. відбулися загальні збори за участі 51 члена товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі під головуванням професора С. Смаль-Стоцького. З огляду на те, що тодішній незмінний голова товариства й управи І. Горбачевський листовно повідомив, що через хворобу він не може надалі виконувати свої обов'язки та попросив збори не виставляти його кандидатуру, щоб не ускладнювати виборів, новим головою товариства й управи обрали С. Смаль-Стоцького. Підтримавши пропозицію управи, загальні збори одногосно обрали академіка І.Я. Горбачевського почесним членом МВБУ та щиро подякували йому за довголітню плідну працю³⁴.

У свою чергу, академік Смаль-Стоцький подякував зборам за довір'я, сказав, «що він приймає вибори в надії, що українське громадянство одногосно буде підперати його працю в інтересах Товариства, члени будуть відповідальні й будуть допомагати йому, а не руйнувати тої великої справи, яку започаткувало Товариство – збудувати Український Дім в Празі, як осередок, що має всіх нас об'єднувати»³⁵.

Як згадувалося, академік Смаль-Стоцький був пристрасним дослідником творчості Тараса Григоровича Шевченка. Одразу ж після обрання Степана Йосиповича головою товариства він виступив із промовою, де заявив: «В Музеї Визвольної Боротьби України конче повинно бути присвячене головне місце Тарасові Шевченкові, бо уся наша новітня визвольна боротьба починається ним, – вона вийшла з його поетичної творчості. Він був перший, що зовсім свідомо поставив українському народові, як головну ціль перед очі, визволення України з московської неволі, і в самій боротьбі за визволення його поетична творчість грала дуже велику, провідну ролю ... виконуючи цю ухвалу, Управа Товариства «Музей Визвольної Боротьби

України» просить усіх земляків, розкиданих по цілому світу, щоб, поминаючи в цьому році пам'ять генія України Тараса Шевченка, не забули подбати про будову Українського Дому в Празі, де буде також музей співця вільної самостійної України»³⁶. Згідно із настановою Смаль-Стоцького в Музеї було засновано окремий відділ Шевченка та зібрано в ньому «те, в чім виявилася сила й вплив Шевченка у визвольній боротьбі України»³⁷.

Того самого року Товариство «Музей визвольної боротьби України» відсвяткувало десяту річницю із дня створення, де голова Товариства акад. С. Смаль-Стоцький виголосив урочисту промову, в якій закликав «усе свідоме суспільство і все українське громадянство усіх земель всею своєю спробою допомогти Управі довершити її велике завдання»³⁸.

Справі купівлі дому для Музею С. Смаль-Стоцький віддав всю свою душу. Так, у номері 14 «Вістей Музею Визвольної Боротьби України» він помістив статтю «Одна ясна думка – одна мета»³⁹, гаряче закликав українське громадянство прийти на допомогу Товариству в придбанні власної домівки. «Хто з нас не визнає ціни та значіння пам'яток визвольної боротьби України, не добає визвольного руху, той своїми думками ще дуже далекий від найвищого народнього ідеалу державности України, той не доріс до того, щоб жити на волі»⁴⁰.

Навіть тоді, коли здоров'я академіка почало підупадати, він не переставав перейматися інтересами Товариства і в першу чергу справою забезпечення Музею власною будівлею, яка остаточно була придбана 16 березня 1938 р. за 230 000 крон у пані Гавельцової на вул. Гориміровій в Нуслях. Будинок мав 21 кімнату та вісім склепів, придатних для складів. Крім того – подвір'я та садочок (285 кв.м). Правда, щоб пристосувати житловий будинок для потреб музею, потрібен був генеральний ремонт. Його з невеликими фінансовими затратами було проведено протягом 1938–1939 рр.⁴¹ Але придбання невеликого дому для Музею не було для С. Смаль-Стоцького завершенням мрії Товариства, а тому він від імені Товариства подав відозву до українського громадянства – допомогти Товариству своїми пожертвами для будівництва ще одного поверху будівлі.

Акад. С. Смаль-Стоцький ще за свого життя пожертвував музеєві більшу частину своєї бібліотеки (3000 томів), свій архів (між іншим, листи, грамоти почесного членства), сокільське вбрання зі знаком Сокола Батька, часописи та інше⁴². За всі великі заслуги акад. Смаль-Стоцького перед Товариством «Музею визвольної боротьби України» Загальні збори Товариства дня 7 квітня 1938 р. одногосно ухвалою обрали акад. Ст. Смаль-Стоцького почесним членом Товариства.

Степан Смаль-Стоцький помер 17 серпня 1938 р. у Празі. 19 серпня 1938 р. Управа Товариства на жалібному засіданні прийняла такі постанови:

«Присвятити одну з кімнат Музею пам'яті академіка професора доктора С. Смаль-Стоцького; відкрити збірку пожертв на Український дім у Празі – замість вінців і квітів на могилу акад. С. Смаль-Стоцького»⁴³.

Отже, багатогранна діяльність С. Смаль-Стоцького залишила глибокий слід в історії Українського вільного університету та «Музею визвольної боротьби України», важливих установах української еміграції в Празі. Також не варто забувати праці академіка в галузі мовознавства та шевченківської творчості, аналогів яким немає і донині.

Все своє життя С. Смаль-Стоцький віддав служінню Україні. Його ім'я варте уваги, а його справи – того, щоб про них знали нині всі українці. Такими людьми потрібно пишатися та гордитися тим, що Україна мала достойних синів, які прославили її ім'я, традиції та культуру.

У статті зазначені лише окремі моменти з життя С. Смаль-Стоцького поза межами України, але і вони свідчать про те, наскільки масштабною і непересічною особистістю він був. Вказані напрямки громадської, педагогічної, наукової діяльності Степана Йосиповича Смаль-Стоцького потребують подальшої наукової розробки і опрацювання.

¹ Даниленко В.М., Добржанський О.В. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя та діяльність (1859–1938 рр.). – Київ – Чернівці, 1996. – С. 132.

² Горбатюк Олег Васильович. Степан Смаль-Стоцький як літературознавець: постаті та явища нової української літератури. : Дис... канд. наук: 10.01.01 – 2009.

³ Ботушанський В.М. Степан Смаль-Стоцький – видатний діяч Буковини (Штрихи до портрета) / Василь Ботушанський. – Чернівці: [б. в.], 2010. – 68 с.

⁴ Луців Л. Академік проф. Степан Смаль-Стоцький / Наукове Товариство ім. Шевченка Доповіді ч. 11. – Б.м., 1959. – 26с.

⁵ Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст.. і сучасна рецепція його доби: Тези доповідей міжнародної наукової конференції. 19-21 лютого 2009 року Чернівці, Україна. – Чернівці: «Місто», 2009. – С. 32.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. І. – Спр. 74. Листування представництва ЗУНР в Празі з керівником закордонних справ ЗУНР. – Арк. 78.

⁷ Там само.

⁸ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. І. – Спр. 62. Листування представництва ЗУНР в Празі з керівником закордонних справ ЗУНР. – Арк. 111.

⁹ Брицький П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР / Петро Брицький, Олександр Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – С. 130.

¹⁰ Єржабкова Б. Українці в Празі між двома світовими війнами // Визвольний шлях (Лондон). 1990. Кн. 8 (509). – С. 993-1000.

¹¹ Г. І. Мірчук. Український Вільний Університет», Науковий Збірник УВУ, т. V, Мюнхен, 1948. – С. 8.

¹² Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет, 1921–1971 // Український історик. – 1971. – 1/2 (29/30). – С. 17-20.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ДАВО України). – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 42; Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 1–5.

¹⁴ Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів. 2009. – С. 282.

¹⁵ Смаль-Стоцький С. Східні слов'яни (з приводу книжки L. Niederle Puvod a rocatky Slovanu vzhodnich) / С. Смаль-Стоцький // Україна. – 1928. – Кн. 3. – С. 3–23.

¹⁶ Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаємне споріднення / С. Смаль-Стоцький // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1925. – Т. СХІІ–СХІІІ. – С. 1–42.

¹⁷ Смаль-Стоцький С. Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети / С. Смаль-Стоцький // Дзвони. – 1933. – № 3; 4. – С. 128–134; 180–185.

¹⁸ Смаль-Стоцький С. Уваги до проекту українського правопису / С. Смаль-Стоцький // Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 230–239.

¹⁹ Смаль-Стоцький С. Уваги й замітки // Рудницький М. Правопис і літературна мова. – Львів, 1930. – С. 74

²⁰ Смаль-Стоцький С. Правописна справа / С. Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вісник НТШ. – 1926. – Кн. 5; 7–8. – С. 75, 312–318.

²¹ ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 240. – Арк. 141.

²² Там само. – Спр. 241. – Арк. 33.

²³ Там само. – Спр. 243. – Арк. 93.

²⁴ Там само. – Арк. 89.

²⁵ Смаль-Стоцький С. Шевченкові поеми: Варнак, Марина, Між скалами неначе злодій, Якби тобі довелось, Якби ви знали, паничі // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1930. – Т. 99. – С. 238.

²⁶ Слюзар В. Тарас Шевченко перемиг з вірою // Голос України. – 1999. – 22 травня.

²⁷ Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко, інтерпретації. – Варшава, 1934. – С. 32.

²⁸ Антонович Марко. Олександр Кониський // 125 років київської української академічної традиції. 1861–1986. Збірник. – Нью-Йорк, 1993. – С. 191.

²⁹ Брицький П. – Вказ. праця. – С.241.

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк.514. Український вільний університет у Празі. Канцелярія. Звіти про діяльність Університету 1921–1943 рр. – С. 144.

³¹ Мирна З. Спомин про бл.п. Степана Смаль-Стоцького / З. Мирна // Жіноча доля. – 1938. – Ч. 20. – С. 12.

³² Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси / Державний комітет архівів України, Асоціація українців Словаччини, Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині – К., 2005. – С. 25.

³³ Там само.

³⁴ Загальні збори товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі // Вісти Музею визвольної боротьби України. – Прага, 1935. – Ч. 8. – С. 15.

³⁵ Вісти МВБУ. – 1938. – Ч 19. – С. 8.

³⁶ Вісти Музею Визвольної Боротьби України, Прага ч. 11. (квартирний) лютий 1936.

³⁷ Там само.

³⁸ Палієнко М. Архіви української еміграції у радянських спецховищах (переміщення, опрацювання, використання) / Марина Палієнко //Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 172.

³⁹ Вісті Музею Визвольної Боротьби України, Прага Ч. 14. – 1937. С. 4.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Дім музею в Празі // Вісті МВБУ. – 1938. – Ч. 19. – С. 1-2.

⁴² Український музей у Празі (1925–1948): Опис фонду / Упоряд. Р.Махаткова. – К.; Прага, 1996. – С. 93-105.

⁴³ Вісті МВБУ. – 1938. – Ч. 20. (Число присвячене пам'яті С. Смаль-Стоцького).

Игорь МАКСИМЕЦ
(Черновцы)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦКОГО В 1918-1938 гг.
(ЭММИГРАЦИОННЫЙ ПЕРИОД)

В статье освещается научная, образовательная и общественная деятельность академика Степана Смаль-Стоцкого с 1919 по 1938 год. Его вклад в деятельность Украинского свободного университета в Праге и общества «Музей освободительной борьбы Украины», работа над проблемой украинского языка и исследования творчества Т.Шевченко.

Ключевые слова: Смаль-Стоцкий, Украинский свободный университет, эмиграция, украинский язык, Т. Шевченко, общество «Музей освободительной борьбы Украины».

Ihor MAKSYMETS
(Chernivtsi)

ACTIVITY OF STEPAN SMAL-STOCKYI
IN 1919-1938 (EXILE PERIOD)

The article highlights scientific, educational and social activity of Stepan Smal-Stocki in 1919-1938. His contribution to the Ukrainian Free University in Prague and Society «Museum of Ukraine»s liberation struggle», work on the problem of Ukrainian language and the study of the Taras Shevchenko.

Keywords: Smal-Stocki, Ukrainian Free University, emigration, Ukrainian, Taras Shevchenko Society «Museum of Ukraine's liberation struggle».

УДК 94 (477) «19/20»

Василь МУСТЕЦА
(Чернівці)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ БОЇВКИ ОУН-УПА
ВАСИЛЯ МАЛАНЧУКА-«СИТОГО» У 1944 р.
(Кіцманський район Чернівецької області)

У статті на базі архівних документів радянських спецслужб, а також свідчень учасників та очевидців досліджується діяльність боївки ОУН-УПА Василя Маланчука-«Ситого», яка проливає світло на питання виникнення та організації руху опору радянським перетворенням на території Кіцманського району Чернівецької області.

Ключові слова: боївки, псевдо, теракт, ОУН, УПА, Кіцманський р-н, НКВС, МДБ, слідство.

Вивчення питання утворення та діяльності боївки Василя Маланчука-«Ситого», однієї із перших боївок на території Кіцманського району Чернівецької області, дозволяє краще зрозуміти особливості ситуації на Буковині у 1944 році, настроїв, що панували в суспільстві того часу, формування руху опору радянським перетворенням та організації боротьби за Самостійну Україну.

Джерельна база дослідження даного питання достатньо широка. Головним джерелом залишаються матеріали радянських каральних органів, НКВС та МДБ, зокрема матеріали оперативної розробки боївки (12 листопада 1944 року Кіцманським райвідділом НКВС на неї була заведена «Агентурна справа №117 «Комендант»¹), а також матеріали слідства заарештованих учасників руху. Найбільш інформативною є справа на заарештованих керівників боївки, Исидора Бойчука та Георгія Магалевича², а також справа інших рядових її учасників, за якою проходять 14 осіб³. Цінні свідчення щодо діяльності боївки наявні у справі Петра Івановича⁴, а також у матеріалах Ключка Івана Васильовича та Мартинюка Стефана Івановича, засуджених пізніше⁵. Матеріали щодо діяльності боївки наявні також у свідченнях єдиного учасника боївки, котрий ще тривалий час продовжував активний опір та досяг відповідальної посади в мережі ОУН Володимира Бойчука, як дані на слідстві⁶, так і серед пізніших спогадів вже після звільнення із в'язниці⁷. Про обставини ліквідації боївки свідчить низка звітних довідок, підготовлених НКДБ у 1944 році⁸.

Також наявні опубліковані свідчення очевидців, зокрема зібрані Миколою Черешнюком (свідчення учасника боївки із села Шубранець Діонізія Католика, псевдо «Петрусь»⁹), а також зібрані та надруковані Михайлом Яровим свідчення жителя села Гаврилівці, очевидця зазначених подій, Теодора Степанівни Дибі¹⁰.

Водночас попри такий, на перший погляд, значний обсяг документального матеріалу при його глибшому вивченні наявна ціла низка «білих плям», котрі вкрай важко заповнити. Свідчення різних учасників часто досить плутані і погано поєднуються між собою, фіксується плутанина у датуванні подій. Також слід відзначити, що більшість заарештованих учасників боївки вступили у неї за кілька днів до арешту, відповідно їх свідчення малоінформативні. На вивчення діяльності боївки впливає той факт, що головні її керівники загинули в бою з військами НКВС, а їх свідчення дозволили б остаточно заповнити наявні прогалини.

Дані про керівника боївки, Маланчука Василя Тодосійовича на псевдо «Ситий», мінімальні. Відомо, що він народився у 1920 році в родині «великого заможного куркуля» села Гаврилівці Кіцманського району. Із розповідей жителів села можна додати, що родина Маланчуків вела успішне господарство, в якому були молочарня та магазин. Із